

O MOŽNOSTIACH ANALYTICKEJ GNOZEOLÓGIE*

MIROSLAV KUSÝ

Klasická gnozeológia je budovaná prevažne metódou filozofickej špekulácie. Východisková gnozeologická otázka „Ako človek poznáva svet?“ sa v nej nekladie v analyticko-empirickej rovine, t. j. ako otázka vecného skúmania základných faktorov konkrétneho procesu poznania, ale v rovine metafyzických úvah na tému: aké sú princípy čistého poznania o sebe. To platí nielen pre Platóna alebo pre Kanta; v rovnakej miere sa to vzťahuje aj na Helvetia alebo na Johna Locka. Len takto totiž mohli vzniknúť také dva diametrálne odlišné modely ľudského poznania, ako nám ich na jednej strane prezentuje racionalizmus a na druhej senzualizmus. V oboch týchto modeloch sa problém poznania v podstate skúma ako problém aplikácie východiskových ontologických postulátov na oblasť gnozeológie: rozdielne ontologické postuláty tu už samy osebe vedú aj k rozdielnym gnozeologickým systémom. Gnozeologické problémy, ktoré sa v týchto systémoch skúmajú, preto obvykle bezprostredne nevyplývajú z konkrétnej metodologickej problematiky určitého poznávania skutočnosti; sú to introverzné systémove problémy, v ktorých sa konkrétna noetická problematika rieši len veľmi sprostredkovanou cestou. Klasickým dokladom toho je napríklad spor medzi nominalizmom a realizmom v stredoveku, Baconov spor s Aristotelom na počiatku novoveku, Kantov problém syntetických súdov a priori a podobne. Samozrejme, netvrdím, že rozvíjanie týchto špekulatívnych gnozeologických problémov nemalo svoj pozitívny význam aj pre teóriu a metodológiu vedeckého poznania skutočnosti; v tejto súvislosti mi ide len o to, že sú to problémy, ktoré nevznikli z konkrétnych bezprostredných potrieb samotného vedeckého poznania, ale z potrieb imanentného špekulatívneho rozvíjania postulátov samotných gnozeologických systémov.

Klasická gnozeológia v tomto zmysle vystupuje ako čistá filozofia — a to bez ohľadu na to, či išlo o gnozelógiu idealistickú, alebo materialistickú. V takejto podobe kulminuje v nemeckej klasickej filozofii — pokiaľ ide o jej objektívne idealistickú verziu, v britskom empirizme — pokiaľ ide o tú jej verziu, ktorá inklinuje k subjektivismu a ústi v solipsizme, a zhruba vo francúzskom materializme 18. storočia — pokiaľ ide o jej verziu naivne materialistickú. Prekročenie špekulatívneho rámca všetkých týchto typov klasickej gnozeológie prebieha zhruba po dvoch líniiach. Prvou z nich je vznik a rozvoj jednotlivých odborných vied o určitých stránkach ľudskej poznávacej činnosti: na analyticko-empirickom základe sa buduje fyziológia vyššej nervovej činnosti, ako samostatná vedná disciplína vzniká psychológia, na analytickú základňu sa dostáva formálna logika a všeobecná jazykoveda. Predmetom skúmania každej z týchto vedných disciplín sa stáva určitá časť alebo stránka tej problematiky, na ktorú si klasická gnozeológia činila výsostné nároky, a transformuje ju zo špekulatívnej

* Prednáška pred Vedeckou radou Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 23. mája 1966.

roviny do roviny analytickej či analyticko-empirickej. Vo svojej podstate znamená tento proces obdobný rozklad gnozeologickej metafyziky, ako znamenal rozvoj prírodných vied rozklad metafyziky ontologickej.

Druhá línia, ktorá sa realizuje súbežne s prvou, je podmienená mohutným rozvojom moderných pozitívnych vied vôbec. Pre tento rozvoj totiž nie je charakteristický len kvantitatívny rast poznatkov, ale predovšetkým kvalitatívna zmena v predmete bádania. Od skúmania vecí a ich vlastností sa prechádza ku skúmaniu štruktúry a jej funkcií, od klasifikačnej analýzy k analýze kauzálnej a vzťahovej. Zmyslovo názorný, z každodennej skúsenosti dôverne známy predmet skúmania sa rozplynul v štrukturálnych abstrakciách, stal sa subtílnou záležitosťou, keď veda preniká do mikrosvetu, nadobúda nové rozmery, keď sa začína zmocňovať megasvetu. Ani v prvom, ani v druhom, ani v treťom prípade sa nedajú bez násilných redukcií uplatniť tie poznávacie kategórie, ktoré volakedy veda prevzala z bežného života pri svojom poznávaní makrosvetu pomocou kategórií substancie a kvality. Až dovtedy veda nepotrebovala nijakú zvláštnu teóriu a metodológiu vedeckého poznávania skutočnosti: vystačila v podstate so živelnou gnozeológiou bežnej skúsenosti a racionálnej intuície. Teraz sa táto potreba začína naliehavo prejavovať. Otázky, ktoré sa v odborných vedách až dovtedy považovali za kuriózne a v podstate zbytočné, sa odrazu stávajú pre vedca kardinálnymi: Čo sa odohráva v mojej hlave, keď poznávam svet? Aké noetické postupy musím voliť, aby som sa verne zmocnil skutočnosti? Kde mám záruku toho, že výsledky môjho poznania sú skutočne pravdivé? Klasická gnozeológia tieto otázky nevie a nemôže zodpovedať. Principiálne prekračuje aj kompetenciu novoznikajúcich špeciálnych vied o jednotlivých stránkach ľudského poznania. Túto medzeru môže zaplniť len špecifická teória a metodológia vedeckého poznania, ktorá sa na prelome minulého a tohto storočia stáva eminentne dôležitou programovou záležitosťou.

A práve v tomto období vznikajú a začínajú sa rozvíjať dve veľké protikladné gnozeologické teórie, ktoré vychádzajú v podstate z rovnakej modernej vedeckej problematiky. Jednou z nich je marxistická teória poznania, druhou logický pozitivismus. Úloha, ktorá ich spája, je hľadanie noetického východiska z krízy moderných — predovšetkým prírodných — vied.

Základy komplexného systému marxistickej teórie poznania vybudoval Lenin vo svojom *Materializme a empiriokriticizme*, ktorý vyšiel r. 1909. Tento systém vychádza z predpokladu, že gnozeológia je *filozofická a syntetická* disciplína. Prvý predpoklad znamená, že teória a metodológia vedeckého poznania je v marxistickej gnozeológii budovaná na filozofickom základe, t. j. predovšetkým na určitých ontologických postulátoch. V tomto zmysle nadväzuje marxistická teória poznania aj na klasickú gnozeológiu, a je teda vlastne aj jej pokračovaním. Klasická gnozeológia sa tu prekonáva druhým predpokladom. Marxistická teória poznania totiž nekončí pri tomto ontologickom apriorizme, pri imanentnom rozvíjaní daných ontologických postulátov. To je pre ňu len východisko pre filozofickú syntézu, pre teoretické zovšeobecňovanie výsledkov jednotlivých odborných vied o určitých špeciálnych stránkach ľudského poznania, ako aj dosiahnutých noetických riešení a metodologických postupov súčasných pozitívnych vied vô-

bec. Práve táto filozofická syntéza, postavená na dialektickomaterialistickú ontologickú bázu, má tvoriť najvšeobecnejšiu teóriu a metodológiu moderného vedeckého poznania. V tomto zmysle rozpracúvali marxistickú teóriu poznania po Leninovi v podstate všetci doterajší marxistickí gnozeológovia — počnúc Todorom Pavlovom a končiac dnes napríklad Rozentálom a i.

Logický pozitivizmus išiel opačnou cestou. Roku 1922 sa zakladá Viedenský krúžok, ktorého programom je tiež vybudovanie teórie a metodológie vedeckého poznania. Systém tejto gnozeológie vychádza z predpokladu, že to musí byť *nefilozofická a analytická* disciplína. Podľa Carnapa je filozofia mŕtva: jej vecnú problematiku prevzali odborné vedy a špekulatívna problematika, ktorá jej zostala, je — ako hovorí — *blosse Scheinprobleme*, ktoré sa vedecky riešiť nedajú. To sa plne vzťahuje aj na gnozeológiu, ktorá preto musí byť od základov znovu vybudovaná ako špeciálna analytická veda. Za takúto vedu je v období Viedenského krúžku považovaná tzv. vedecká logika, vybudovaná na základni logického empirizmu. Jej úlohou je analýza základných prvkov vedeckého bádania, ktorú sa pokúša riešiť teória tzv. protokolárnych výpovedí. Ďalšou etapou vývoja logického pozitivizmu je jeho sémantická orientácia, keď Carnap a ďalší budujú všeobecnú sémantiku (*General Semantics*), ktorá prostredníctvom teórie významu analyzuje predovšetkým jazyk vedeckého bádania, vedeckú reč. Pozoruhodným pokusom o vybudovanie tejto teórie významu na empirickom behavioristickom základe je Charles Morrisova semiotika (rozpracovaná predovšetkým v práci *Sings, Language and Behavior*, New York 1946).

V danej súvislosti nie je potrebné rozoberať skutočnosť, že novopozitivizmus sa v žiadnej z týchto svojich modifikácií nezbavil filozofie tak, ako to proklamoval, a netreba tu ani dokazovať, že pri spätnej interpretácii a filozofickom domýšľaní novopozitivistických záverov dospievame najčastejšie k subjektívnemu idealizmu. Napriek tomu všetkému zostáva neodškriepiteľným faktom, že novopozitivizmu sa v uvedených vývojových podobách v podstate skutočne podarilo vybudovať svoju špecifickú analytickú gnozeológiu, ktorá sa ukázala byť veľmi životaschopná, pomocou ktorej možno účinne a inštruktívne riešiť konkrétne noetické a metodologické problémy súčasného vedeckého poznávania skutočnosti. Dokazuje to široké prenikanie novopozitivistickej noetiky a metodológie do modernej vedy, možno si to preveriť na pozoruhodnom pokuse o modelovanie tejto noetiky a metodológie vo vybudovanom torze *International Encyclopedia of Unified Science*. Ucelené a rozpracované systémy tejto analytickej gnozeológie v užšom zmysle dostávajú dnes už podobu metodologických príručiek typu *P a p o v e j Analytische Erkenntnistheorie* (Wien 1955) a pod.

Doterajší postoj marxistickej teórie poznania k tejto novopozitivistickej analytickej gnozeológii bol obdobný postoju historického materializmu k buržoáznej sociológii. Jednostranne sa poukazovalo len na jej nedostatky, na jej subjektívne idealistické filozofické dôsledky a dosiahnuté kladné výsledky boli touto paušálnou kritikou buď totálne prekryté, alebo sa vôbec nebrali do úvahy ako ničो vzhľadom na celkové koncepčné výčitky nepodstatné. Historický materializmus si však nakoniec predsa len uvedomil, že buržoázna sociológia už nie je filozofia v klasickom zmysle, a preto kritiku jej filozofických dôsledkov nemožno spojiť

s odmietaním tejto sociológie vôbec. Marxistická teória poznania si dnes musí uvedomiť to isté vo vzťahu k novopozitivistickej analytickej gnozeológii. Uvedomila si to už vo vzťahu k špecifickej metodológii vedy, ktorá sa predovšetkým zásluhou novopozitivistickej precíznej analytickej práci vyčlenila tak voči logike, ako aj voči gnozeológii ako relatívne samostatná metateória vedy. Tento postoj k veci umožnil vznik marxistickej metodológie vedy, ktorú u nás napríklad reprezentuje F i l k o r n o v a práca *Úvod do metodológie vied* (Bratislava 1960).

Celý tento historický kontext veci som teda vlastne uvádzal len preto, aby som si mohol položiť dve otázky, ktoré v tejto súvislosti považujem dnes za programové v marxistickej gnozeológii:

1. Je z hľadiska marxistického noetického prístupu k vedeckému poznaniu vôbec nevyhnutná analytická gnozeológia? Nevystačili by sme tu aj naďalej s doteraz jestvujúcim typom syntetickej gnozeológie?

2. Je z hľadiska marxistickej teórie poznania vôbec možná analytická gnozeológia? Neznamená by jej vznik, že by sa s jestvujúcou syntetickou gnozeológiou navzájom vylučovali?

ad 1. Syntetická gnozeológia — tak ako ju predstavuje doterajšia marxistická teória poznania — je najvšeobecnejšou teóriou vedeckého poznania skutočnosti. Avšak tak ako zo základných princípov spoločenského diania, o ktorých hovorí historický materializmus, nič nevyčítam o konkrétnej štruktúre našej spoločnosti za daných podmienok a v danom čase, práve tak nevyčítam nič zo základných princípov vedeckého poznania, vyjadrených marxistickou syntetickou gnozeológiou, o konkrétnej štruktúre vedeckého poznania napríklad v súčasnej fyzike či biológii. Túto úlohu musí plniť analytická gnozeológia. Historický materializmus nemôže na zodpovedajúcej úrovni, prostredníctvom rovnakých kategórií a na základe skúmania toho istého predmetu úspešne polemizovať s buržoáznou sociológiou: to môže robiť iba marxistická sociológia, ktorá hovorí o tom istom, a preto sa tiež môže adekvátne porovnávať. To isté platí aj v oblasti gnozeológie. Iba keď vznikne marxistická analytická gnozeológia, môže dôjsť k vecnej a navzájom merateľnej výmene názorov s novopozitivistickou gnozeológiou. Mimo chodom, prvé pokusy v tomto smere už vznikli: medzi ne patria predovšetkým Schaffove práce *Úvod do sémantiky a Jazyk a poznanie*, ktoré sa pokúsili práve o takúto konfrontáciu.

ad 2. Myslím si, že aj z hľadiska doterajšieho systému marxistickej teórie poznania je marxistická analytická gnozeológia plne prípustná a koexistencia medzi nimi je možná. Pravda, to znamená, že táto analytická gnozeológia musí byť postavená na iné základy než to bolo v prípade novopozitivismu. Tu nejde o budovanie analytickej gnozeológie proti syntetickej, proti celkovému filozofickému noetickému systému, ale naopak, v plnej zhode s ním. Pravda, to vedie k mnohým otázkam, ktoré zatiaľ zostávajú nezodpovedané. Máme si túto symbiózu syntetickej a analytickej gnozeológie predstavovať tak, že na jednej strane zostane všeobecná filozofická gnozeológia, ktorá sa bude zaoberať klasickou gnozeologickou problematikou (napr. vzťah subjektu a objektu, vzťah teórie a praxe, vzťah relatívnej a absolútnej pravdy atď.), a na druhej strane sa vytvorí špeciálna analytická gnozeológia, ktorá sa bude zaoberať sémantickou analýzou ja-

zyka vedy, syntaktickými pravidlami logickej pravdivosti v deduktívnych systémoch a pod., pričom sa úzkostlivo vyhne práve filozofickej stránke veci? Určité náznaky takýchto tendencií vznikajú v marxistickej gnozeológii. Dokladom toho je napríklad nedávno vyjdená práca Georga K l a u s a *Spezielle Erkenntnistheorie* (Berlin 1965), ktorá predstavuje pokus o takýto typ analytickej gnozeológie v rámci marxizmu. Táto cesta je teda možná, predsa len sa mi zdá, že dialektická jednota analytickej a syntetickej gnozeológie by v marxistických parametroch mala vyzerat trochu inak. Malo by tu ísť o systémové spojenie oboch týchto stránok: neviem si totiž dosť dobre predstaviť, že by v marxistickej gnozeológii jestvovali napr. dve teórie pravdy — jedna filozofická, druhá analytická, ktoré by navzájom nemali skoro nijaké styčné body (taký je súčasný status quo), dve teórie pojmotvorného procesu a pod. Skutočné problémy tejto dialektickej jednoty nám však v konkrétnej podobe vyvstanú až vtedy, keď si marxistická teória poznania vytvorí svoj analytický pendant a overí jeho nosnosť. Že to v podstatnej miere spätne ovplyvní aj doterajší filozofický systém marxistickej teórie poznania v jeho syntetickej podobe, o tom niet pochybností už teraz.

О ВОЗМОЖНОСТЯХ АНАЛИТИЧЕСКОЙ ГНОСЕОЛОГИИ

М. К у с ы

Классическая гносеология строится на методе философской спекуляции, изучает принципы чистого познания в себе. Ее слабые места в области теории обнаруживаются, когда начинают развиваться отдельные специальные науки о познавательной деятельности человека. Ее методологическая стерильность выходит наружу при решении нозических проблем, выдвигаемых современными позитивными науками. Выход из положения пытаются найти две противоположные друг другу и параллельно развивающиеся гносеологические теории: марксистская теория познания и логический позитивизм. Марксистская гносеология строится как философская и синтетическая дисциплина, в то время как позитивистская гносеология строится как дисциплина нефилософская и аналитическая. Первая исходит из имманентного развития определенных онтологических положений и на основании этого пытается создать философский синтез результатов специальных наук, занимающихся познавательной деятельностью человека, нозических решений и методологических приемов современных позитивных наук вообще. Вторая идет по пути логического и семантического анализа основных элементов научного исследования и научной речи. До настоящего времени марксистская гносеология, критикуя позитивистскую философию, огулом отрицала также упоминаемую аналитическую гносеологию, не считаясь с многими новыми аспектами и положительными результатами, достигнутыми этой гносеологией. Оказывается, что возможность синтетической гносеологии предыдущего типа в настоящее время в основном уже исчерпаны, и что в рамках марксизма необходимо развивать также аналитическую гносеологию, которая вместе с марксистской синтетической гносеологией составляла бы одно целое. Только на таком основании можно взяться за решение многих острых теоретических и методологических проблем, стоящих пред марксистской гносеологией.

Miroslav Kusý

Classical gnoseology is built up by the method of philosophical speculation, it investigates principles of pure knowledge about itself. Its theoretical weaknesses become revealed when individual specialized sciences for human cognitive activity begin to develop. Its methodological sterility is perceptibly manifest as soon as it has to solve noetic problems through which modern positive sciences in general make themselves known. Two antithetic gnoseological theories, developing in a parallel trend, are endeavouring to find a way out of this crisis: Marxist theory of knowledge and logical positivism. Marxist gnoseology is built up as a philosophical and synthetic discipline: positivistic gnoseology as an unphilosophical and analytical branch. The former originates in the immanent development of certain ontological postulates and on this basis it endeavours at a philosophical synthesis of the results of scientific disciplines dealing with human cognitive activity, and of achieved noetic solutions and methodological approaches in contemporary positive sciences in general. The latter follows the way of logical and semantic analysis of basic elements in scientific research and scientific language. Along with its criticism of positivistic philosophy, Marxist gnoseology has until now refuted indiscriminately also this analytical gnoseology, refusing to take into account many novel stimulating aspects and positive results which it has achieved. It appears that the limits of possibilities of the type of Marxist synthetic gnoseology practised so far are now about exhausted and that it is imperative to start developing within the Marxist framework also analytical gnoseology which would form a unity with the first one and would systemically complete it. This is the only way of approach towards the solution of many acute theoretical and methodological problems which actually face Marxist gnoseology.